

AZ ELŐADÁSOK ABSZTRAKTJAI

Berki Tímea (BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Intézet, mb. előadó)

Tapogatózások „az ész, a szív és az irodalom” körül. Az erdélyi román népköltészeti kutatás kezdeteiről

A hosszú 19. század harmincas–negyvenes éveinek társadalmi és kulturális kontextusában az erdélyi magyar nyelvű sajtó kiváló forrása a népköltészeti érdeklődés, a népről való diskurzus, a népnevelés ügye vizsgálatának. Ugyanez érvényes az erdélyi románok néprajzi érdeklődése nyomainak feltárására is, hiszen az azokat adató bibliográfiák és tudománytörténeti összefoglalók a korabeli nyomtatott és kéziratos források mellett az időszaki sajtóhoz is vezetnek. Ezek a források a román néprajztudomány alakulástörténete mellett, az 1830-as, 1840-es évek nemzeti mozgalmainak, a magyarországi és erdélyi román egyházi és világi értelmiségiek életpályalehetőségeinek, intézményeinek és tudományos érdeklődésének, a román–magyar kulturális kapcsolatoknak a története szempontjából egyaránt fontosak. Alulnézetből értelmezhetik a jelzett kérdéseket, miközben a modern értelemben vett nemzeti kultúrát és intézményrendszert megelőző kulturális berendezkedésre, természetszerű közösségi kapcsolódásokra, a törekvések az egyes közösségekben hasonló logikájára is rámutatnak.

Az erdélyi és magyarországi románok néprajzi érdeklődése a nemzeti törekvések, konkrétan az Erdélyi Iskola által képviselt, a nép történelméről és a nyelv eredetéről szóló latinista diskurzus felől indul. Előadásomban az ezt követő időszak kerül fókuszba: az előzmények vázolása után a Brassóban 1838-ban megindított első román nyelvű irodalmi lappal, a *Foaie pentru minte, inimă și literatură*-val foglalkozom. A Kriza János iskolatársa, George Bariț által szerkesztett lap vizsgálatakor a közölt tartalmak értelmezésén túl a szerkesztői elképелéseket, programításokat, a néprajzi gyűjtések mögött körvonalazódó indítékokat, a szerzői, előfizetői (és esetleges gyűjtői) háló működését vizsgálom, amely egyébként elválaszthatatlan a kulturalizáció, a tudományosság, a felekezeti kérdésről, és amely a többetnikumú régió magyar, szász és a régió kívüli (moldvai, havasalföldi, bánági) román közösségeinek hasonló érdeklődéséhez is viszonyul.

Chikány Judit (ELTE BTK A magyar és az európai felvilágosodás doktori program, doktorjelölt) –
Muntagné Tabajdi Zsuzsanna (ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet, tudományos segédmunkatárs)

Két gyűjtő és barát, Ipolyi Arnold és Révész Imre levelezése 1854–1865 között

Révész Imre (1826–1881) balmazújvárosi, szentesi majd debreceni református lelkész a néprajzi szakirodalomban Ipolyi Arnold (1823–1886) gyűjtőhálózatának tagjaként ismert elsősorban. Előadásunkban több mint ötven levél alapján az eltérő felekezethez tartozó lelképásztorok kapcsolatát állítjuk középpontba. A levélkorpusz nagyrészt az Esztergomi Prímási Levéltárban, a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában található. Egy-egy levelet az MNMKK Országos Széchényi Könyvtár és a nagyvárad Körösvidéki Múzeum is őriz, valamint van, amelynek lelőhelye ismeretlen, csak nyomtatásban megjelent változatáról van tudomásunk. Jelenleg az 1854–1875 közötti levelezés ismert, melynek legintenzívebb szakasza az első 5 év volt. Ez alapján előadásunkban három nagyobb témát járunk körül. A levelezésből kirajzolódtak a hálózatosság szintjei. Az Ipolyi gyűjtőhálózatoként emlegetett többszintes, egymást is keresztező kapcsolatok, illetve Révész Imre, Ipolyi vállalkozásaihoz is mozgósított kapcsolatai tárultak fel a levelekben. Második témaként a tudásáramlás útjai közül a Révész és Ipolyi közötti könyv- és jegyzetküldésről szóló adatokat elemezzük a levelek alapján. Végül a gyűjtés módszertanára vonatkozó utalásokat emeljük ki a két barát levélváltásából. Elemzésünk szándékunk szerint új kérdésfeltevések megfogalmazását teszi lehetővé a két lelképásztornak a tágabban értelmezett korabeli tudományosságban, a néprajzi érdeklődés alakulásában, illetve egy-egy gyűjtés szervezésben betöltött szerepével kapcsolatban.

Csörsz Rumen István (ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet)

Arany János Dalgyűjteménye (1874). Egy kritikai kiadás műhelyéből

Arany Jánost nem tekinthetjük népdalgyűjtőnek a későbbi, bartóki értelemben, de talán még a kortársak között sem. Az általa összeírt, csaknem 150 dallam, amelyet Bartalus István kérésére tisztázott le 1874 táján, mégis a magyar folklorisztika kiemelkedő forrása a 19. század utolsó harmadából. Arany ugyanis egy hagyománylánc aktív részese volt, amely mintegy összeköti saját ifjúkorát, az 1820-as és 1830-as éveket a dualizmus kori magyar tudományossággal. Életének színterei igen eltérő társasági kultúrát tükröznek, de szorosan vett falusi közösség nincs közöttük: nagyszalontai, majd debreceni diák, rövid ideig vándorszínész, majd ismét szalontai hivatalnok és

tanár, később nagykőrösi professzor, majd pesti akadémikus. A *Dalgyűjtemény* összeírásakor arra törekedett, hogy kifejezetten ifjúkori zenei emlékeket idézzon fel – azaz nem egyidejűleg, nem gyűjtési helyzetben készült, hanem utólag és önmagát tekintve adatközlőnek és lejegyzőnek. A szerepkettőzés nem egyedi a 18–19. századi magyar kottás (és szöveges) kéziratok alkotói körében, de mindenképp módszertani kérdéseket vet fel. Az elkészült tisztázat nem tisztán népzenei és végképp nem népköltési forrás, de anyaga sok párhuzamot mutat az egykorú, illetve 20. századi gyűjtésekkel, de mindenekelőtt a tágabb népdalfogalmat alkalmazó reformkori közköltési forrásokkal. Alkotáslélektani szempontból pedig Arany életművének egyik kulcsát rejt számos versforma és dallam, sőt előképnek tekinthető szöveg miatt. Értékeivel leginkább az utókor tud számot vetni, a folklorisztika, a zenetudomány és az irodalomtörténet együttműködésében. Bartalus István csupán részleteket adott ki belőle a *Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény* (1873–1896) köteteiben, átritmizálva, zongorakísérettel. Kodály Zoltán és Gyulai Ágost 1952-ben közölték első ízben a teljes kéziratot, példaszerű kritikai kiadásban. Az előadó módszertani összefoglalást ad az Arany János Munkái sorozatban készülő új kritikai kiadásról, amelyben Domokos Mária, †Paksa Katalin, Rudasné Bajcsay Márta és Szalay Olga munkatársaként vesz részt.

Frauhammer Krisztina (Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, levéltáros – Gál Ferenc Egyetem, Szeged, tudományos főmunkatárs)

Egyének és kontextusok a magyarországi zsidó folklorisztika születése körül

Előadásomban a Magyarországon élő zsidó közösségek néprajzi kutatásának 19. század végi kezdeteiről, motivációiról és főbb területeiről fogok beszélni. Szeretnék kitérni egyrészt azokra a háttérben zajló asszimilációs, emancipációs folyamatokra, amelyek motiválták, ám egyúttal dilemmák elé is állították a korszak zsidó értelmiségét saját néprajzi kutatásaikat illetően, hiszen már a zsidóság népként való értelmezése sem volt egyértelmű. Másrészt terveim szerint kitérek azoknak az egyéneknek és az ő társadalmi és tudományos hátterüknek a bemutatására, akik bekapcsolódtak a hazai zsidó folklorisztika indulásába. Végül reményeim szerint sikerül majd arról is képet adnom, hogy a zsidó folklór fő kutatási témái mennyiben illeszkedtek a korszak egyéb folklorisztikai irányaihoz.

Gergely Zoltán (Román Akadémia Folklórarchívuma, Kolozsvár, tudományos munkatárs)

Nyomozás egy 19. századi gyűjtemény után: Almási Sámuel eltűnt dalos kötetei

Almási Sámuel (1807–1875) kéziratos dalosgyűjteménye a 19. századi magyar mű- és népzene kutatásának egyik figyelemre méltó, ám nagyrészt feldolgozatlan forrása. A református lelkészként tevékenykedő Almási mintegy öt évtizeden át vezetett gyűjteményt, amely öt kötetből állt. Ezek közül jelenleg három (a II., IV. és V.) kézirata ismert helyen található, de nem közismertek, nem jelentek meg nyomtatásban, és feldolgozásuk is csak részleges. Az I. és III. kötet holléte ismeretlen – ezek felkutatása a kutatás jelenlegi középpontja.

Az előadás egy alakulóban lévő tudományos nyomozás állomásait mutatja be: melyek azok a levéltárak, könyvtárak és egyházi gyűjtemények (pl. a Wesselényi-család iratai, a sárosmagyarberkeszi anyakönyvek, az Erdélyi Protestáns Közlöny évfolyamai), ahol a lappangó kötetek felbukkanása esélyes lehet. A cél nem pusztán a kéziratok megtalálása, hanem annak megértése is, hogyan válhat egy magánhasználatra készült énekes kézirat a 21. században releváns tudományos forrássá.

A gyűjtemény – amint azt eddigi megfigyelések is jelzik – zenefolklorisztikai és zenetörténeti szempontból is jelentős. Egy vidéki protestáns értelmiségi zenei világát tükrözi, így a korabeli műveltség, ízlés és repertoár egy sajátos szeletét is dokumentálja. Az elveszett kötetek felkutatása nemcsak egy életmű teljessé tételét szolgálná, hanem a magyar népzenei forrásbázis egy lényeges hiányát is pótolhatná.

Gulyás Judit (ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet, tudományos főmunkatárs)

Pulszky Ferenc, „a régiségek felmaradott emlékei” és a nép költészete

Pulszky Ferencet (1814–1897) a folklorisztikai kutatástörténet leginkább csak említés szintjén, népmondák gyűjtőjeként, illetve a népmondák gyűjtésének szorgalmazójaként tartja számon. Az előadásban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam Pulszky szerteágazó (a művészettörténet, az irodalomkritika és a régészet terén egyaránt jelentős) életművének folklorisztikai-néprajzi relevanciáját az OSZK Kézirattárában őrzött feljegyzései, reformkori publikációi, valamint a száműzetése idején megjelent művei alapján, kitérve a Nemzeti Múzeum igazgatójaként immár a dualizmus idején kifejtett, folklorisztikai érdekű tevékenységére is.

Iancu Laura (ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet, tudományos munkatárs)

A moldvai magyarok felfedezése

A Románia keleti megyéiben élő magyar közösségekre vonatkozó, néprajzi kutatások szempontjából is releváns (egyházi és történeti) forrásokkal a 15. századtól fogva rendelkezünk. Ezekre a történeti forrásokra támaszkodnak nemcsak a történeti, de a nyelvészeti és a néprajzi kutatások is. A 19. század előtt a „magyarok állapotának” a felderítését szolgáló, többnyire egyházi hivatalt betöltő utazók beszámolóí bár nem a tudományos vizsgálatokat voltak hívatottak előkészíteni, a néprajzi kutatások alapforrásait képezik. A bennük megfogalmazott általános leírások meglehet több területet (történelem, települések, nyelv, életmód, vallás stb.) érintenek: rövid, szűkszavú leírások, egy általános képet nyújtanak a közösségről. E forrásokban előforduló adatokat korabeli (kontroll)forrásokkal nem tudjuk megerősíteni és/vagy kiegészíteni, ebből adódóan pedig egy-egy kérdés tudományos, pontos és kellő alaposságú vizsgálata rendkívül nehézkes. Ezzel a körülménnyel magyarázható az például, hogy az 1781 előtt (Moldvában) ismeretlen „csángó” kifejezés a 19–20. század fordulóján a legkülönbébb eredetteóriák (kun-, besenyő- stb. származás) kiváltó oka és központi fogalma lett. A 19. század eleji, „terepmunkán” alapuló, hosszabb-rövidebb beszámolókból már néprajzi leírásokkal is találkozunk, és ettől fogva a megismerésre irányuló figyelem a tudományos kutatások vizsgálatára tevődött át. A népköltési gyűjtések (1838/40 körül) és a tudományos kutatások kibontakozása egyidejűleg vette kezdetét és e folyamatok mentén bontakozott ki (harmadik médiumként) az etnikai kríziseket tárgyaló és a magyar nemzet felelősségét tagláló publicisztikai irodalom is. Előbbiek következménye az, hogy a moldvai magyarok iránti érdeklődés a kezdetektől fogva kettős indítékú: tudományos és társadalmi.

Keszeg Vilmos (BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, professor emeritus)

Egy iskolai rítus műfajszerkezete a 19-20. század fordulóján

A kutatás elsősorban ritualista szempontot vesz alapul, az évfolyamtalálkozók történetéhez és szokásaihoz keres adatokat. Ebben a keretben a rítus általános forgatókönyvét, partikuláris szokáselemeit, korai funkcióit rekonstruálja. A forgatókönyvben hangsúlyos szerepet kapnak proxemikai (időpontok, helyszínek), szociometrikus (szociális alakzatok, kapcsolattartási, számontartási szokások), szövegszerkesztési, -tipológiai és -prezentációs elemek. A rendelkezésre álló források alapján az előadás hosszasan időz el néhány szövegtípusnál (kötelezvény/eskü/fogadalom, alapítólevél, pályatörténet, emlékkönyv).

Landgraf Ildikó (ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet, tudományos főmunkatárs, osztályvezető)

A népköltési gyűjtés ügye a korai magyar turistamozgalomban

Az 1870-es évektől intézményesülő magyar turistamozgalom sajtója, ez a néprajzi kutatás által eddig kevésbé feldolgozott forráscsoport lényeges adatokkal szolgál a monda felfedezésének és a néprajzi, népköltési gyűjtés 19. század végi értelmezésének a történetéhez. A turistalapokban, így az előadó által vizsgált *Turisták Lapja* 1889 és 1920 közötti évfolyamaiban a kezdetektől fogva helyet kaptak a különböző tájak, települések szóbeli hagyományai, közreadták a nevezetes kirándulóhelyek mondakincsét. Sőt, a *Turisták Lapja* már az első számában a helyi mondák, hiedelmek gyűjtésére biztatta olvasóit és a lap hasábjait is felajánlotta a gyűjtések közlésére. A magyar turistaszervezetek az etnográfia intézményi kereteinek kialakulása előtt és azt követően is elkötelezett szószólói voltak a néprajzi gyűjtéseknek, kiváltképpen a mondagyűjtéseket ösztönözték felhívásokkal, útmutatókkal, ebben a tekintetben megelőzve az 1889-ben megalakult Magyar Néprajzi Társaságot. A 19. századi turisztikai folyóiratok jól tükrözik, hogy a turizmusnak a kezdetektől fogva fontos a szerepe a lokális hagyományok fenntartásában, illetve fel- és újraélesztésében. Az útikalauzok is mindig szívesen közöltek helyi mondákat. A látogatók tudakozódása, a kirándulók érdeklődése a helyi mondakincs, elsősorban helynévmagyarázó és alapítási mondák iránt nem hagyta eltűnni, elfelejteni ezeket a történeteket, sőt fel is értékelte azokat, és hozzájárulhatott a lokális identitástudat megerősítéséhez. A mondák az emlékezetben és a helyi kiadványokban egyaránt megőrzésre méltó és érdemes történeteknek bizonyultak.

Az előadás célja, hogy rámutasson arra, hogy a korai magyar turistamozgalom miként, milyen eszközökkel, milyen szemlélettel, milyen célkitűzéssel karolta fel a magyar népköltési gyűjtés ügyét.

Liszka József (Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központ, igazgató)

Jozef Ignác Bajza szlovák anekdota-gyűjteménye magyar vonatkozásairól

A szlovák irodalmi nyelv megalkotása érdekében a 18–19. század fordulója környékén kibontakozó mozgalom egyik kulcsfigurája volt Jozef Ignác Bajza, akit nemcsak az első szlovák regény megírása, hanem egy, korában Európa-szerte népszerű műfaj, az első szlovák anekdota-gyűjtemény összeállítása okán is a képzeletbeli dobogó legfelső grádicsa illeti meg.

Az 1795-ben, Nagyszombatban napvilágot látott, ötszáz anekdotát tartalmazó mű eddigi szlovák elemzői, értelmezői általában a latin nyelvű, 1740-ben Pozsonyban is megjelent *Democritus ridens*-t

tartják az egyik fő forrásnak. Ezen kívül német, lengyel (és más!) előzményekre gyanakszanak, miközben bizonyos szövegek esetében a korabeli szlovák paraszti szájhagyományból való átvétel, lejegyzés, átdolgozás lehetőségét sem zárják ki. (Ez utóbbi a legnehezebben bizonyítható, s inkább hit mint objektív adatokkal igazolható valós tudás kérdése.) Hogy magyar nyelvű előképei is lehettek volna Bajza gyűjteményének, az (tudomásom szerint) senkiben nem vetődött föl. Pedig tudjuk, hogy Bajza az 1780-as évek legvégén Bécsben tartózkodott, tanult, ugyanott, ahol a magyar Andrád Sámuel is élt, s 1789-ben, illetve 1790-ben két kötetben megjelentetett közel 800 tréfás elbeszélést, anekdotát. Szinte teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy Bajza ezt a gyűjteményt (a császárvároshoz fűződő korábbi kapcsolati révén is) ismerte és saját gyűjteménye megalkotása során fel is használta. Összehasonlító vizsgálódásaim alapján nyilvánvaló, hogy Bajza szövegeinek csaknem a fele szinte szó szerint megegyezik az Andrád Sámuel kötetekben találhatóakkal. Ez önmagában még nem jelentené a közvetlen átvételt, de legalábbis megállásra, elgondolkodásra késztet. Miközben elméleti alapon elképzelhető egy harmadik, közös forrás, amit mindketten használtak. És ez a feltételezhető forrás a Friedrich Nikolai jegyezte *Vade Mecum*, amiről korábban György Lajos meggyőző módon kimutatta, mily markánsan hatott Andrád gyűjteményére. Nos, amennyiben összevetjük a három gyűjteményt, mégiscsak az bizonyítható, hogy jelentős mennyiségű (több száz!) szöveget Andrád a német *Vade mecum*-ból emelt át magyar nyelvű gyűjteményébe, Bajza pedig egyértelműen tőle és nem a német eredetiből ültette át ezeket szlovákba. Az előadás ennek bizonyítását kíséri meg.

Miklós Alpár (Román Akadémia Folklórarchívuma, Kolozsvár, tudományos munkatárs)

Arcélek az Erdélyi Kárpát-Egyesület etnográfiai munkaközösségéből

A magyar néprajz tudománytörténetével, a diszciplína intézményesülésével foglalkozó szakmunkák rendszerint röviden, néhány bekezdésben rögzítik, hogy Herrmann Antal fellépését, egyetemi és múzeumigazgatói működését háttérintézményként a kolozsvári székhelyű Erdélyi Kárpát-Egyesület, az erdélyi turistaság első magyar intézménye segítette. A néprajztudomány és turistamozgalom összefonódására korábban Hála József néhány írása, a közelmúltban Landgraf Ildikó néhány tanulmánya hívta fel a figyelmet, érzékeltetve egyúttal azt is, hogy e tág kérdéskör számos tekintetben még kibontásra, feltárára vár. Az előadásomban olyan EKE-tagok arcélét szeretném erőteljesebb vonalakban megrajzolni, akik Herrmann Antal munkatársaiként, az EKE tiszti karának – az EKE néprajzi bizottságának, néprajzi szakosztályának, néprajzi múzeumának működtetőiként – az egyesületi élet szervezői voltak, és az *Erdély*, illetve *Erdély Népei* folyóiratokban közölt írásaik révén az

etnográfiai kérdések tematizálódását, a néprajzi tárgyakkal szembeni érzékenységet is formálták a nyilvánosságban. Herrmann Antal mellett ilyenként jelenik meg pl. Merza Gyula, Orosz Endre, S. Kováts József, Szádeczky Lajos, Versényi György vagy Kuun Géza is. A Herrmann alakja körül felsejlő tágabb kapcsolathálóban számos olyan szereplő azonosításra kerülhet még, akinek nevét az eddigiekben a néprajz tudománytörténete csak kevéssé, vagy egyáltalán nem tartotta számon. E kevéssé ismert, vagy alapvetően más szakmákhoz kötött aktorok néprajzi szerepvállalása és teljesítménye releváns – a munkásságukra vonatkozó információk hasznos adalékot jelenthetnek a magyar néprajztudomány formálódásának (és tágabban: a kor tudományművelésének) megértésében.

Mikos Éva (ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet, tudományos főmunkatárs)

Sebestyén Gyula, a romantikus pozitivista

Az előadás a 19–20. század fordulója magyar folklórtudományának egyik központi személyiségét, Sebestyén Gyulát igyekszik új megközelítésben bemutatni. Ahogy azt a tudománytörténeti összefoglalások már számos alkalommal rögzítették, ő teremtette meg a tudományágunk több alappilléret, s ötleteivel, kezdeményezéseivel számos továbbihoz is hozzájárult. Sebestyént tehát mindenekelőtt a néprajzi gyűjtés mozgalommá szervezésében, önkéntes gyűjtői tevékenység felpozíciójában, a Néprajzi Társaság működtetésében, az Ethnológiai Archivum alapjainak lefektetésében, valamint a szabadtéri néprajzi múzeum ötletgazdjaként ismert. Tudományos működésével kapcsolatban pedig legtöbbször a regösénekek módszeres gyűjtését, valamint a rovásírásról összeállított monográfiáját szokás említeni, amelyek kétségtelenül időtállóknak bizonyultak.

A tudomány történetét azonban nem csak annak hosszú távon is gyümölcsöző eredményei felől lehet megközelíteni, hanem a kevésbé sikeres kezdeményezések is sokat elárulhatnak az utókorunk. Sebestyén több nagyobb tudományos polémiaiban is részt vett, egyebek mellett a hun–avar–magyar folytonosság kérdéséről vitatkozott jeles történészekkel, tovább sajátos álláspontot képviselt az úgynevezett énekes rendekkel, a középkori énekmondók sajátos jogállású csoportjával kapcsolatban is, amiről zenetudósokkal kellett megmérkőznie. Érdekes és szellemes elképzelései azonban e tárgyakban nem állták ki az idő próbáját. Ezek elemzésével egy korszak fontos jellemzőibe, ellentmondásaiba is betekintést nyerhetünk, például abba a kérdésbe, hogyan működött a sajátos magyar folklorisztikai pozitívizmus, amely a 20. század első felében sem tudta magát tökéletesen függetleníteni a romantikus tudományeszmény hatása alól. Sebestyén néhány tudományos vitájának

elemzésével egyúttal tehát az eszmetörténeti és tudományos módszertani korszakolás nehézségeibe is betekintést nyerhetünk.

Olosz Katalin (Román Akadémia Gheorghe Șincai Társadalomtudományi Kutatóintézete, nyugalmazott főmunkatárs)

Újító elgondolások erdélyi gyűjtők folklórszemléletében az abszolutizmus és dualizmus idején

Az újítás fogalmát az értelmező szótár tudatos cselekvésként határozza meg, melynek során valamihez új elemeket hozzáadva az eredeti megváltoztatására, módosítására vagy éppen megreformálására törekszünk. A mindenkori jelen nézőpontjából ítélve ez valóban így van.

Ha azonban történetiségében vizsgáljuk a népköltészetről való gondolkodást, a folklórgyűjtéssel kapcsolatos elvárásokat, a gyűjtőmunka különböző módozatait, illetve a gyűjtött szövegek publikálásának elvi-gyakorlati kérdéseit, rá kell döbbernünk arra, hogy az újítási törekvéseket – különösen a szabadságharc utáni első két évtizedben – nem a régi-új viszonyrendszerében tudjuk megragadni és értelmezni, hiszen a tudatos népköltési gyűjtések kezdeti időszakában, az abszolutizmus idején formálódó folklórszemlélet, gyűjtési és publikálási gyakorlat nem valamivel szemben alakult ki, nem valami régit akart megújítani, hanem valami újnak volt a kezdete Erdélyben, összmagyar vonatkozásban pedig az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* folytatása. Tudatos újító törekvésekről az abszolutizmus korában nem is beszélhetünk. Csak mi, a 20–21. század emberei ismerjük fel a korabeli erdélyi gyűjtők ténykedésének egy-egy mozzanatában, hogy új szempontot vittek be a folklórkutatás addigi szemléletébe/gyakorlatába, hogy új, korukat meghaladó elgondolás mentén szerveztek gyűjtőmozgalmat, hogy egy-egy meglátásuk vagy cselekedetük, melyek nekünk ma evidensnek tűnnek, a 19. század második felében figyelemre méltó újításnak számítanak. Tudatos újító elgondolásokról az erdélyi gyűjtők esetében csak a 19. század végén és a 20. század első két évtizedében beszélhetünk, amikor a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztői által kialakított, irodalomesztétikai szempontokra alapozott folklórszemlélet és közlési gyakorlat megújítása érdekében érvelt egyik-másik erdélyi gyűjtő.

Ezeket a kisebb-nagyobb, tudatos vagy véletlenül felbukkanó újító elgondolásokat és esetleges gyakorlati megvalósulásukat veszem számba Kriza János (1811–1875), Szabó Sámuel (1829–1905), Kanyaró Ferenc (1859–1910) és Mailand Oszkár (1858–1924) folklórgyűjtő munkásságában.

Pócs Éva (PTE BTK TKI Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, professor emeritus – ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet, nyug. tud. főmunkatárs)

Kálmány Lajos, a kétarcú folklorkutató

Kálmány Lajos több szempontból “határegyénisége” a 19–20. század fordulójának. A 18–19. század magyar ősvallással, magyar mitológiával kapcsolatos eszmeáramlatainak a színvonalas kutatók között szinte utolsó képviselője volt. Emellett szinte első képviselője volt a saját hosszú (bár többhelyszíni) terepmunkán alapuló gyűjtésének, amelynek szó szeriti, szöveghű közlését természetesnek tartotta. Magyar mitológiával foglalkozó cikkeinek és néphitgyűjtése általam ismert adatainak fényében ezt a kettősséget vizsgálom.

A néphitre sarkítva, népdal- és mesegyűjteményeivel nem foglalkozom. Csak annyit jegyzek meg ezekről, hogy ezek legalább két addig számon nem tartott folklórműfajt tartalmaznak: archaikus imákat (melyeket énekes koldusok adtak elő), és énekelt, tréfás ráolvasásokat. Vaskos dossziékat megtöltő néphitgyűjtéseiben pedig sok, elsőként általa megtalált adalék lelhető fel: különböző mitikus lények adatai, teremtszövegek több verziója stb. Az általam ismert szövegek mind igen gondosan leírt, mindenféle nyelvjárási mellékjellel ellátott gyűjtések, amelyek publikált változataiban sem észleltem semmiféle szövegszépítést, átírást.

Mitológiai vizsgálódásai nem voltak kellően tudományos színvonalúak, e téren ismerteit inkább csak elődei és kortársai rosszul megválogatott, másodlagos-harmadlagos közléseiből vette, ami látszatra tudományos, de megalapozatlan, elhamarkodott következtetésekre sarkallta (istennőkultusz, holdkultusz stb.) A mitológiai és egyben néphit-témákról írt cikkeiben “két arca” sajnos összefonódik, kiváló néphitadatait egy hamis mitológia közegéből kell kiszedegetnünk.

A magyar kutatás paradoxona, hogy helyes szövegközlési elveit mai napig sem követi minden magát kutatónak tartó folklorista, hibás mitológiai elképzelései viszont keményen tartják magukat: “Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya” tovább él Babba Mária mitologizált alakjában; Kálmány óta tartozik a komoly kutatás axiómái közé, hogy egyáltalán *volt* istennasszonya a pogány magyarságnak.

A gyűjtő és gyűjtéseit szöveghűen publikáló Kálmány Lajost összes hibája ellenére tiszteletre és a folklorisztika tudománytörténetében az eddiginél jobb és igazabb besorolásra méltó kutatónak tartom.

Szakál Anna (ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet, tudományos munkatárs)

Új források, perspektívák az erdélyi népköltészeti gyűjtés 1850 előtti történetében

Előadásomban arra hozok példákat, hogy különböző, a folklorisztikai gyűjtéstörténeti feltárásokban ritkábban használt forrástípusok milyen eredményeket hozhatnak, milyen mértékben tágitják a népköltészetéről, gyűjtéséről, gyűjtőhálózatokról szerzett korábbi ismereteinket. A Kriza János *Vadrózsákjának* megjelenése előtti időszakból, saját erdélyi kutatási anyagomból vett példák azt mutatják meg, hogy az egodokumentumok, egyház- és iskolatörténeti források, hírlapok, útleírások és könyvjegyzékek együttes használata mennyiben eredményezi a gyűjtőhálózat egyes résztvevői életvilágának (mozgásterének, életpálya-lehetőségeinek, anyagi viszonyainak, mindennapjainak, olvasmányainak, stb.) mélyebb ismeretét és így olyan következtetések megfogalmazását, amelyek nem a kutató saját korszakából következnek.

Tánczos Vilmos (BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, egyetemi tanár)

Petrás Incze János életvilága (levéltári források alapján)

A magyar folklorisztika Petrás Incze Jánost a legelső és az egyik legjelentősebb folklórgyűjtők között tartja számon, de ő önmagát mindenekelőtt a Szent Erzsébetről elnevezett magyar minorita rendtartomány moldvai missziós papjának, „hitküldérének” és hívei alázatos szolgájának tartotta. Ebben a minőségében, plébánosi tevékenysége részeként évtizedeken át lelkiismeretesen vezette Klézse anyaegyházközség, valamint a hozzá tartozó filiák anyakönyveit, továbbá több ízben is elvégezte a plébániájához tartozó hívek összeírását. Ezek az anyakönyvek és egyházi összeírások, valamint a tőle fennmaradt más, nem kifejezetten folklorisztikai jellegű forrásdokumentumok is az életmű szerves részét képezik. Az előadásban a Bákó Megyei Levéltár Klézsére és Forrófalvára vonatkozó egyházi iratanyaga, a Kézdivásárhely melletti kantai minoriták Marosvásárhelyen őrzött levéltári anyaga, a klézsei plébánia korabeli iratai és az Akadémiai Levéltár alapján igyekszem ráirányítani a figyelmet a Petrás-életmű egészére.

Vargha Katalin (ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet, tudományos főmunkatárs)

A népköltési gyűjtés kontextusai Fábíán István életművében

Fábíán István (1809–1871) a magyar népköltészet gyűjtői közül elsőként közölt nyomtatásban találósokat – 1856 és 1859 között öt közleményben összesen 463 szöveget. A Philofennus álnevet

használó széplaki plébános mégsem tartozik a 19. század közismert vagy kiemelkedően jelentős gyűjtői közé. Ismertebb nyelvészeti és fenniszttikai tevékenysége, amelynek eredményeként a Magyar Tudományos Akadémia és a Finn Irodalmi Társaság is a tagjai közé választotta.

Előadásomban Fábián István népköltészet iránti érdeklődését és gyűjtői tevékenységét életműve egészének kontextusába helyezve mutatom be. Ehhez fontos forrásanyagot jelentenek az egyházi iratok mellett az egodokumentumok, elsősorban Hunfalvy Pálhoz írott levelei. Ezekből rajzolódik ki, hogyan alakult a vidéki plébános gyűjtés iránti érdeklődése az 1850-es években, milyen szerepet játszott ebben a magyar folyóiratok és az első népköltési gyűjtemény mellett a Kalevala és a finn népköltési gyűjtemények megismerése, mi volt a szándéka a találósok gyűjtésével és közreadásával, és hogyan tekintett saját különböző szerepeire.